

Sociální dějiny, právní historie a některé aktuální metodologické otázky historie v NSR

Miloslav Doležal

Západoněmecká historiografie prožívá v posledních letech zajímavý proces, v němž dochází ke znovuzkříšení tzv. sociálních dějin — Sozialgeschichte. Jak tomu však vždycky bývá, znovuzrozená sociální historie se po svém zmrtvýchvstání nepodobá zcela své zesnulé předchůdkyni. Přináší si do svého nového života poznamenání současnou dobou, jejími — v první řadě ideologickými — problémy a odráží vlastně už svým vznikem a existencí všechno to, co ovlivňuje ve specifických podmínkách západního Německa jeho historickou vědu ve všech jejích odvětvích.

Již ve svém názvu — ačkoliv ten je skutečně již značně starý — přináší si přihlášku k tendenci dnes hláсанé a módní i u nás, k tendenci (kterou však, přes různé výhrady, není možno jen jednoznačně odsoudit) rozšířit obzory historiografie přes dosud obvyklé hranice aplikací sociologických metod, popřípadě vzájemným prostoupením aplikace pracovní metody historické a sociologické. Definuje-li jeden z předních současných představitelů německé sociální historie heidelberský profesor Werner Conze sociální dějiny jako „dějiny společnosti, přesněji sociálních struktur, procesů a hnutí“, které „jsou spojeny s historiografií stejně jako se sociologií“,¹ je zcela zřejmé, že právě sociální dějiny v tomto pojetí zahrnují do sebe i oblasti zkoumání, které jsme zvyklí tradičně zahrnovat např. do sféry právní historie, nebo lépe do dějin státu a práva, u nichž není možno pochybovat o tom, že patří jak do dějin společnosti (Gesellschaft), tak se zabývají vývojem společenských struktur, procesů a hnutí, jimiž jsou nesporně jak státní instituce, tak právo stejně jako jsou na průběh společenských procesů vázány způsoby jejich bezprostřední aplikace v konkrétní historické situaci.

Pro naši právní historii² pak — a platí to zřejmě i o historii vůbec — přináší souhrn problémů okolo Sozialgeschichte i řadu podnětů k úvahám

¹ Autor říká, že sociální dějiny jsou „Geschichte der Gesellschaft, genauer der sozialen Strukturen, Abläufe, Bewegungen“, a tím „sowohl der Geschichtswissenschaft wie der Soziologie verbunden.“ — W. Conze, *Sozialgeschichte v „Religion in Geschichte und Gegenwart“*, Bd. 6, Tübingen 1963, str. 169.

² Nepokládám za nutné používat pro ni konstantního přívlastku „marxistická“.

o zúrodňujícím, podnětném vlivu marxismu, marxistické ideologie na buržoazní vědu — v tomto případě historickou — a vůbec o otázkách vztahu metod historické práce aplikovaných u nás a současných pracovních metod buržoazní historiografie, inclusive historie právní.³

Sborník prací autorů, kteří se k nové škole sociálních dějin v Německu hlásí,⁴ je zároveň programovým vyhlášením a při tom i jakýmsi souhrnem příkladů, obrazem dosavadní produkce této školy a tím i reprezentativním vzorkem názorů a zásad, které moderní sociální historie uvádí do života. Čtenář zde najde mnoho zajímavého a, myslím, že zvláště čtenáři v socialistických státech. Jistě je zaujme velmi široké pojetí oboru sociální historie. Autoři zcela programaticky ustupují od zužujícího pohledu dřívější „sociální historie“, která předmět svého zájmu omezovala na sociální problematiku, na dějiny dělnického hnutí a dělnické otázky. Nespokojují se ani s širším pojetím známým z díla Trevelyanova považujícím sociální dějiny za „the history of a people with the politics left out“ (dějiny lidu s ponecháním politických dějin stranou).⁵ Nová představa o sociálních dějinách jako o dějinách událostí a rozhodnutí přibližuje neméně než v politických dějinách — sledujících však i společenskou objektivaci těchto událostí a její sociální determinanty — pracovní metody sociálních dějin právě těm způsobům práce, které jako směrnice závazné pro sebe vytýčila marxistická historická věda, bez ohledu na to, zda a do jaké míry je dokázala v konkrétních případech opravdu plnit.

Je jistě závažnou otázkou, co vlastně — v tomto pojetí sociální historie — zůstává vně jejích hranic; v jakém vztahu jsou tedy sociální dějiny k obecným dějinám i k jednotlivým speciálním odvětvím historie, když vlastně všechny tyto oblasti zcela zákonitě tendují k osvětlení jednotlivých událostí i k objasnění „struktur a procesů“, které jsou součástí jedné, nedělitelné historie.⁶

Rozdělení historie na „histoire événementielle“ (dějiny událostí) a „histoire des structures“ (dějiny struktur), jak je provedl francouzský historik Fernand Braudel,⁷ ke kterému se tvůrci nové německé Sozial-

³ Je jistě vhodné připomenout na tomto místě dva pokusy zahrnout výuku sociální historie do historického vzdělání právníků. Před druhou světovou válkou byl na pražské fakultě právnické přednášen souvislý kurs „českých sociálních dějin“ nynějším profesorem právních dějin V. Vaněčkem. Po druhé světové válce byl pak při první reformě právnického studia zařazen do obsahu právnického studia kurs hospodářských a sociálních dějin, přednášený historiky J. Říhou a A. Klímou.

⁴ *Moderne deutsche Sozialgeschichte*, herausgegeben von Hans Ulrich Wehler, Neue wissenschaftliche Bibliothek, Kiepenhauer et Witsch, Köln-Berlin 1966 (dále MDS).

⁵ George M. Trevelyan, *Illustrated English Social History*, New York, 1962, S. XI.

⁶ MDS, str. 24.

⁷ F. Braudel, *La Méditerranée et le Monde méditerranéen*, Paris, 1949.

geschichte hlásí, přičemž do druhé kategorie jsou zahrnovány procesy, které mají „longue durée“ (dlouhé trvání), koneckonců podtrhuje spojení jednotlivých, časově omezených prvků, s dlouhodobě působícími vlivy a zdůrazňuje právě jednotu historických procesů. Braudelovo rozdělení historie navazuje těsně na novokantovskou koncepci dějin, jak byla formulována Windelbandem v jeho díle „Geschichte und Naturwissenschaft“,⁸ kde rozlišil vědy o zákonitostech (Gesetzwissenschaften) a vědy o událostech (Ereigniswissenschaften), přičemž u první předpokládal, že učí o tom, co je vždy; což není opět nic jiného, než „longue durée“ Braudelovo.

Zdá se tedy, že nové pojetí sociálních dějin je svým způsobem prostým pokusem buržoazní historické vědy dosáhnout syntézy, celkového pohledu na historický vývoj společnosti, snahou reagující a zároveň navazující na marxismus, který člověku našeho věku nabídl ucelený světový názor a který i historikovi nové doby poskytl filosofickou, ideologickou výstroj pro komplexní pohled na široký tok dějinných událostí.

Západoněmečtí sociální historikové se nehlásí programově k marxismu; ale zabývají se už dlouho vážně a důkladně Marxem i jeho učením,⁹ kořeny jeho vzniku a vším, co rozvoj marxismu a socialismu ovlivňovalo. Vrací se tedy zcela záměrně k Lorenzovi von Steinovi, který obdobně jako Marx pokládal historii za „dějiny třídních bojů a bojů společenských forem“, zvláště proto, aby mohla pochopit a vysvětlit dynamiku současného vývoje a dojít na jejím základě „k vyšší abstrakci a zároveň k vyššímu stupni racionální přezkoumatelnosti“¹⁰ při líčení dějinných událostí. Je to zvláště požadavek vyšší abstrakce, možnosti zařadit průběh jednotlivých historických dějů do komplexu událostí a tím i do hmatatelně poznatelných souvislostí světového názoru, kterým se snaží dosáhnout nová „sociální historie“ v západoněmecké podobě rozhodnějších ideologických úspěchů. Je v ní rozumná reakce na dědictví historického pozitivismu, na „individualizující historiografii“, která stála v mnohostranném

⁸ W. Windelband, *Geschichte und Naturwissenschaft*, Präludien, sv. 2, str. 145.

⁹ Svědčí o tom řada míst v citovaném sborníku, ale mnohem více soustavná péče, která je studiu Marxe a socialismu v západním Německu i v dalších státech věnována. Na seriózní přístup k této problematice nás upozorňuje např. účast vedoucích teoretiků sociální historie při vydávání Marxových manuskriptů, kterým se zabývá amsterodamský ústav Marxe a Engelse, v němž např. výše citovaný prof. Conze připravil zasvěcenou edici Marxových rukopisů k polské otázce. I řada dalších vydavatelství (např. Dietz-Verlag v Hannoveru) pokračuje v soustavném komentovaném vydávání, jak děl zakladatelů marxismu — v letošním roce se např. objevuje nové vydání Engelsovy práce „Postavení pracujících tříd v Anglii“ s rozsáhlým úvodem H. W. Hendersona —, tak dalších prací marxistů — revizionistů Bernsteina, Kautského a dalších.

¹⁰ Viz Hans Mommsen, *Sozialgeschichte* v uvedeném sborníku MDSg, str. 23.

nebezpečí roztržít se na jednotlivé disciplíny¹¹ a poučit se u syntetické síly, kterou ukázal v oblasti společenských věd právě marxismus.

Programové prohlášení cílů sociálních dějin a jejich odlišení od „obecné“ historie; podtržení odlišného pohledu, směřujícího k překonání generalizujících i individualizujících tendencí tím, že zdůrazní syntézu strukturálního pohledu na historii, zůstává jen programovým prohlášením, pokud není konfrontováno s bezprostředními výsledky historické práce této školy. Ale i tak je zřejmé, nakolik se poučovalo na marxismu, nakolik si přisvojuje určité pracovní metody a postupy, které do historických událostí vnesli klasikové marxismu a které — rozvinuty v dalším vývoji do celého systému — staly se metodou, označovanou běžně jako marxistická.

Sozialgeschichte marxistická být nechce. Na západě se stalo dobrým zvykem studovat Marxe a jeho pracovní metody, ale nemluvit o tom, i když jich vědec používá, právě tak, jako se stalo u nás zvykem dovolávat se Marxe a marxismu i tam, kde pracovní metody jsou mu na hony vzdáleny. Marx a marxismus jsou studováni jako nepřátelská ideologie; účelem studia je odhalování jejich slabin, kritika používaných metod a často i dokazování jejich neoriginálnosti a toho, že jsou vlastně už překonány.

Přitom je však možno konstatovat, že vliv Marxe a jeho následovníků je jedním z neoddiskutovatelných motivů vzniku „Sozialgeschichte“. Sám vznik tohoto vědeckého odvětví je neoddělitelně spojen s vlivem rozmachu industriální společnosti v Německu, s důsledky nedovršené měšťanské revoluce v roce 1848 i s růstem vlivu marxismu jako politické ideologie dělnické třídy. Růst proletariátu i jeho politické úkoly vyvolal potřebu zabývat se jeho problematikou i jeho historií. Marxův pohled na dějiny jako na složitý proces, v němž podstatnou a určující roli hrají ekonomické faktory, rozvoj materiálních sil společnosti, přinášel nesporně do procesu poznání vývoje společnosti nové a cenné prvky. Celé XIX. století je poznamenáno bojem proti historii jako prostému popisu faktů.¹² Řada historických škol hledá cestu, jak zobecnit tato fakta a vyvodit z nich určité zákonnosti, které by jim pomohly poznat vlastní podstatu historických procesů a odhalit hnací síly dějin lidské společnosti. Přínos marxismu pro poznání zákonitostí vývoje společnosti je dnes obecně uznáván. Seriózní buržoazní historická věda jej nemůže odmítnout jen proto, že se vždy neshoduje s jejími názory na jednotlivé otázky a není dnes snad státu, v němž by se alespoň malá část vážných badatelů k jeho pracovním metodám nehlásila a nesnažila se je aplikovat.

¹¹ Tamtéž, str. 29.

¹² I. S. Kon, *Kritický nástin filosofie dějin 20. století*, Praha 1963, str. 63.

Marxismus nebo historický materialismus se svou zásadou o úkolu těch, kdo ho používají, „správně a přesně zobrazit skutečný historický proces“¹³ a se svou snahou studovat tento proces, přičemž za jediné kritérium správnosti užití teorie je pokládána „její shoda se skutečností“,¹⁴ byl od samého svého vzniku seriózní vědeckou metodou a přinášel obohacení pohledů na celkovou problematiku vývoje společnosti. Marxovo zdůraznění role ekonomických momentů pro vývoj společnosti znamenalo impuls pro zkoumání hospodářských dějin a v souvislosti s nimi i pro bádání nad problematikou sociálních vztahů. Svět společenských vztahů byl objeven pro seriózní vědu v celé své šíři, heuristický význam přišel i do oblasti sociálních teorií. Nová sociální historie si postavila jako jeden ze svých velkých cílů zobrazení dějinných událostí při použití sociálních teorií a typizování základních procesů tak, aby byla umožněna „větší abstrakce, zároveň však vyšší stupeň možnosti racionálního přezkoumání“.¹⁵ Jejím heslem se stal požadavek vyjádřený historikem J. Huizingou, „Formverwandlung der Geschichte zum spezifischen Gegenstand forschenden Analyse“,¹⁶ tedy nic jiného, než použití metod analytického zkoumání, které jsou obvyklé v oblasti sociálních procesů i na průběh historických událostí, snaha vystihnout výzkum vývoje, který odlišuje vývoj sociálních struktur od průběhu politických dějin, a který z nich činí jev charakterizovaný vlastními specifickými znaky.

Ve jménu těchto specifík žádá pro sebe nová Sozialgeschichte uznání za samostatný obor, odlišný od obecných dějin, užívající především statistické pracovní metody a sledující strukturální změny. Zvláštní význam těchto metod pro práci v období industriální společnosti, kde převažuje kvantum informací nad kvalitou předcházejících epoch, není pokládán za hlavní charakterizující rys. „Sozialgeschichte není historií technicko-industriálního období, ale žádá pro sebe univerzální platnost,“ tvrdí Hans Mommsen,¹⁷ jeden z jejích zakladatelů a hlavních ideologů a dovolává se Pirenna, Rostovceva a Braudela jako těch, kdo používali sociálně historických pracovních metod i pro práce ve starší historii a dokázali jejich použitelnost. Staví však vedle použití nových metod jako nezbytný požadavek proniknutí (Durchdringen) těchto metod obecnými dějinami a neopouštění práce s prameny (Quellennähe).¹⁸

Shrneme-li tedy všechny metodologické zásady moderní sociální historie, tak jak je reprezentováno shora uváděným sborníkem prací, vi-

¹³ Lenin, *Spisy I.*, str. 173.

¹⁴ Engels, *Antidürring...*, str. ...

¹⁵ MDS, str. 33.

¹⁶ *Tamtéž.*

¹⁷ Hans Mommsen, *Sozialgeschichte*, heslo ve Fischer-Lexikon, Bd. 24, Frankfurt 1961, str. 313–22.

¹⁸ MDS, str. 34.

díme, že to nové, co přináší a pro co si dává do svého názvu honosný titul „moderne“, je vlastně jen požadavek aplikace dnes moderních (někdy jen módních) pracovních metod sociologie na práci historika a to vlastně převážně historika nového, industriálního období, který díky množství faktického materiálu ve své práci tuto metodu aplikovat může. Pro ty, kdo namáhavě kombinují a vyplňují široké mezery mezi jednotlivými zachovanými údaji nejstarších dějin často bez možnosti prověřit, zda zachovaný vzorek je skutečně „reprezentativní“, zůstane vyhlášení nových pracovních metod pouhou proklamací bez možností ji kdykoliv aplikovat. Ostatní požadavky a to, jak práce s prameny, tak sledování obecněhistorického vývoje zůstávají a měly by trvale zůstat rysy jakékoliv historické práce, která chce zachovat úctu sama sobě.

Další snaha sledovat rozvoj a změny hospodářských i společenských struktur a vytváření metodicky exaktních typů a teoretických obrazů je — myslím — požadavek, na který se snažili odpovědět svou prací marxisté, od zakladatelů marxismu, přes pokračovatele a šířitele jeho zásad a koneckonců v této snaze pokračují stále. Snaha rozdělit vývoj lidské společnosti na hospodářskospolečenské formace, ať už pochází od kohokoliv a je původně Marxova nebo v té nejvypreparovanější podobě Stalinova, sleduje v podstatě jiné mezníky, než „velké události“ a vychází z vnitřní struktury lidské společnosti. Diskuse o asijském způsobu výroby a tím i o potřebě a vhodnosti užívat označení „otrokářský“ pro jednu z epoch, které se staly obecně užívanými v socialistických státech, svědčí o tom, že i zde běží úspěšně proces zpřesnění a prohloubení skutečně vědeckého pohledu na průběh vývoje lidské společnosti. Conzeho stanovisko, že je nepochybné, že v marxistickém dělení jsou obsaženy správné nebo alespoň možné typy (Typenbegriffe)¹⁹ ukazuje výmluvně, jak se stýkají problémy, které chce řešit *Socialgeschichte* a problémy, které řeší, chce řešit a koneckonců musí řešit naše současná historiografie.

Hlubokým potvrzením této skutečnosti je pak nahlédnutí do vlastního vzorku sociálněhistorické produkce, obsažené ve sborníku. Pro právního historika je zvláště zajímavé a důležité, kolik místa je věnováno otázkám státu a práva a jak právě na tuto problematiku je aplikována nová metoda, sledující znaky společenských struktur a tím i růst konfliktů mezi státní mocí a zákony, které nezbytně petrifikují a upevňují stávající řád a novými momenty, které pronikají hospodářskými a sociálními změnami společnosti.

Ať už je to Eckart Kehr,²⁰ který svou stať, zde otištěnou publikoval

¹⁹ MDS, str. 24.

²⁰ Eckart Kehr, *Zur Genesis der preussischen Bürokratie und des Rechtsstaates*, MDS, str. 37 a n.

poprvé už v r. 1932, nebo Reinhart Koselleck,²¹ nebo velmi zajímavý příspěvek Jürgena Habermase,²² zabývající se otázkami, které právního historika musí zajímat nejen svým obsahem, ale právě svým metodologickým přístupem. Habermas provádí analýzu působení občanského práva a celého buržoazního systému právních norem na strukturu „veřejnosti“ na buržoazním státě velmi solidně a odpovědně. Lze samozřejmě najít místa, o nichž by bylo možno polemizovat (např. srovnání situace v Anglii druhé poloviny 18. století s revoluční Francií a josefinským Rakouskem), ale pracovní metody a způsoby zkoumání, včetně znalosti marxistické literatury jsou skutečně seriózní a nesený snahou dopátrat se pravdy o vlastním vývoji sociální struktury ekonomického období, postihnout všechny vlivy, které v tomto vývoji hrají podstatnou roli.

Zajímavou statí, i když její význam pro právní historii není bezprostřední, je otištěná práce Wolfganga Sauera,²³ sledující osudy konstitucionalismu v Německu na pozadí přeměn v sociální a politické struktuře země. Bismarck a jeho politika vytvoření německého nacionálního státu po vzoru států západní Evropy je tu podroben modernímu zásadnímu výzkumu, který dokazuje vnitřní složitost vývoje ve specifických podmínkách země, která dovršila svou buržoazní revoluci a celým svým dalším vývojem se blížila hitlerovskému dobrodružství.

V každém případě je snaha provádět nové, seriózní metody zkoumání historie velmi záslužná. Německá Sozialgeschichte ve své nové podobě směřuje a snaží se směřovat k hlubšímu poznání dějin. Mobilizuje proto všechny prostředky a neváhá posloužit si i těmi, které pocházejí z duchovního arsenálu ideologie, ke které se Sozialgeschichte nehlasí a nechce hlásit. Mám za to, že v jejich pracovních metodách najdeme velmi mnoho z toho, co jsme my sami zvyklí pokládat za metodologické znaky vlastní marxistickému, vědeckému světovému názoru. Sozialgeschichte se hlásí k významné roli rozvoje hospodářských sil i vztahů na vývoj společnosti, zkoumá závislost nadstavbových jevů na hospodářské základně i zpětné působení nadstavby na základnu, aniž by přitom užívala marxistického slovníku, obrátů a slovních klišé, které se staly charakteristickými pro historickou vědu socialistických zemí. Nehlasí se k Marxovi; otec dítěte, které se nazývá Sozialgeschichte, není dnes dost „salonfähig“; Sozialgeschichte Marxe výslovně a zásadně neodmítá — alespoň ne ústy těch, kdo ji v našem sborníku reprezentují. Dostává se tak do situace, kdy v podstatě pracuje „marxisticky“, aniž by se k tomu hlásila.

²¹ Reinhardt Koselleck, *Staat u. Gesellschaft in Preussen 1815—1848*, MDS, str. 55.

²² *Strukturwandel der Öffentlichkeit, Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*, MDS, str. 197.

²³ *Das Problem des deutschen Nationalstaates*, MDS, str. 425 a n.

Je pravděpodobné, že by se někteří z autorů cítili dokonce dotčeni, kdyby jim chtěl někdo tento přívlastek přiznat. V našem rozděleném světě dochází tedy ke zvláštní situaci, kdy ideologické rozdíly a politické postuláty ovlivňují rozvoj vědecké práce takovým způsobem, že pro určitou část vědců není pravděpodobně možné otevřeně své pracovní metody označit. Západoněmečtí vědci z oblasti Sozialgeschichte nechtějí být tedy označeni za badatele, kteří převzali řadu pracovních metod, které byly poprvé použity marxistickou vědou. Stejně jako řada vědeckých pracovníků v socialistických státech se hlásí k marxistické pracovní metodě, i když jejich způsob práce zůstal marxismu na hony vzdálen a spokojuje se obyčejně jen umístěním vhodného citátu na vhodném místě.

Nová německá sociální historie prokazuje nespornou snahu německé historické vědy dostat se dál, kupředu, aplikovat ve vědeckém bádání moderní pracovní metody, čerpat přitom třeba i ze zkušeností marxistické historické vědy, pod jedinou podmínkou, že to nebude za marxismus považováno a prohlašováno, protože marxismus je v dnešní buržoazní vědě pokládán jaksi za překonaný. V každém případě je však i pro nás jejich snaha poučná a důležitá, vždyť i naše historická věda ve všech svých oborech musí aplikovat moderní pracovní metody, chce-li se dostat kupředu a dál.

Nakonec těchto úvah by snad stálo za to, citovat poznámku, kterou ve svých Filosofických sešitech²⁶ přičinil Lenin na okraj studia Hegelových Dějin filosofie: „Rozumný idealismus je rozumnému materialismu bližší než hloupý materialismus“, což může být i vážným kritériem při posuzování snahy historické vědy o pravdivé zobrazení vývoje lidské společnosti.

²⁶ L e n i n, *Filosofické sešity*, Praha 1933, str. 249.